

کتھی، سُنیز تے وسیب

پروفیسر ڈاکٹر سعید خاور بھٹا ☆

Abstract

In this article, "Storyteller, Listener and Culture," Cultural richness of pre-Colonial Punjab and storytelling event is discussed. In the pre-English culture, interest in storyteller and listener was basically because of the fact that the people of that time lived freely to their own pleasure. But this freedom was no more possible in the Raj. Legendary tales are nothing new to those belonging to that culture. Besides, when the storyteller tells the story, the participation of listener gives a new meaning to the story. In this way the listener and the storyteller together make the event unique. The article has creatively applied post modern approach to folktale.

میریاں کھوجیاں لوک کہانی دیاں لکھتاں چھپن مگروں بیلیاں کنیں واری ایہہ سچھا دتا کہ
اپنے کھونج ڈھنگ توں جاؤ کراؤ۔ اکھے سوڑیاں سامیاں پاروں ای تاں اگے ذہناں تے مناں
نوں ڈکے لگے ہوئیں۔ اسان لکھت سومیاں نوں ہمیش اوہلے رکھیا ہے تاں جو اپنی ہٹی دی وکری
ودھے۔ ناں ماویں دی دھرمن اندر بیٹھی سک۔ جدوں سکاں نوں تریراں پیندیاں ہن تاں
ہواڑھ کوہاں توں ڈکیندی ہے۔ یورپی قوماں اپنے علم دیاں وسباں راہیں کتھوں دیاں کتھے پڑ
گدیاں ہن۔ اوہناں دیاں بنائیاں ستھاں نماں دے کھلاردا کارن بنیاں ہن۔ اساڈیاں سوڑاں
دے کنیں رنگ ہن۔ سامیاں بارے وت کدی سہی۔

☆ پروفیسر پنجابی، کلیہ شرقیہ، جامعہ پنجاب، لاہور

یورپ وچ اُنہویں صدی توں ای لوک ادب دیاں کھوج ستھاں دامنڈھ بچھ گیا ہا۔ لوک ادب نوں کئی پکھاں توں پرہمن دی پرت پئی۔ وت نکلیاں وڈیاں ستھاں سنے کالجاں، یونیورسٹیاں وچ لوک ریت دی جانکاری کان نصاب ہترے گئے۔ ایہناں نصاباں دامنڈھلا ٹیچا ایہو ہا کہ نویں پیرھی دامنڈھ لوک ریت دی سانجھ ول ہووے تے اوہ ایس کھیتر وچ اپنا میر پاوے۔ انگریزی لکھتاں وچ ورکشاپاں دیاں کارروائیاں تے سوالنامے سچ سچا لکھ ویندن، پراسانوں ایہہ سوالنامے، کدی پوہ نہیں سکے۔ ایہہ اکارن ایہہ ہے کہ ایہناں دے سراں اُتے وپار ستھاں داجتھ ہوندا ہے۔ سنا ایہہ نکلد ا ہے کہ سوالنامیاں دی تربیت کتھی نوں جیوندے جاگدے آزاد بندے دے طور تے نہیں سگوں وست وانگوں لیندی ہے۔ ہک اوپرے جی کولوں اپنے مطلب دی شے کیویں کڈھاوئی ہے۔ ایہہ سوجھ دُوئے وسیاں، پرانی بولیاں وچ کھوج کرن والیاں باواں کان لکھاں دی ہوی، پراساڈے واسطے نہیں۔ اساڈی باہلی کھوج انگریزی راج توں پہلاں دیاں باریں بارے ہے۔ ایہہ اسوما بار وای ای ہوسکدے ہن۔ وشا باردا ہے۔ کتھی باردا ہے۔ سنیئر تے کھوجی بار وای ہن۔ دھرتی جائے نال دھرتی دی گل کرن کان ہتھیں 'سوالنامہ' امریکا دی کھوج ستھ دا ہووے۔ ہے ناہا سے دی گل۔ اساڈی سوجھ موجب تاں ہر وسیب دا گل کرن دا انگ وکھرا ہوندا ہے۔ اوں انگ نوں سمجھن دی لوڑ ہوندی ہے۔

لوک کہانی دی کھوج سے اوپر یواں ای کدھ ہے۔ جے کتھی، سنیئر تے کھوجی وچوں ہک پھر آلوں کان آئی تاں سمجھو گل نہ بنی۔ ایہہ اوپر یواں نرا دُوئی بولی دانہیں۔ اپنی بولی راہیں وی جمد ا ہے۔ جے کھوجی ہور وسیب دا ہے تے اوہدا لہجہ، ملنی بھلی، بہنی اٹھیوئی وی دسدی ہے بھانیا! میں ٹیپاں بھرن آیاں تاں چنگا بھلا گن ویتاوی نر گنا ہو ویندا ہے۔ کیہ بھلا سنیئر وسیب نوں سمجھن دی کوشش کردے اوتاں ویسی وی تاں تہانوں چھاندا ہے۔ کیہ پتہ تہاڈے کھوٹ چوں پہلی تکنی نال ای دُساہو ویندا ہووے۔ انج ڈھلی حیثیت کتھی دی ای ہے۔ اوہ جیون دے گناں، اوگناں، وسباں تے کسباں نوں کیویں اپنے چیت اچیت وچ تھان دے کے برودا ہے۔ انج اوہدے

ہنڈھپے تے کلا دی موہر ہے۔ جے اوہنوں لا ڈو کرن آلے رچھاں نوں ہتھ مارن ای لکسو تاں
کہانی دا گل اوٹھائیں گھٹی جاسی۔

اُنج تاں لوک کہانی دیاں کہیں وٹکاں ہن، پر ایس ویسی تے تاریخی کہانیاں نوں ای
مکھ رکھیا ہے۔ ویسی کتھاں دی چون سے کتھی ای بدل ویندا ہے۔ اوہ خاص قسم دا کتھی ہوندا ہے
جیہڑا بیتی نوں یاد رکھیندا ہے۔ اوہ گلیاں چڈیاں ای کہانیاں کریندا ہے۔ ہر تھاہرے ایسے کہانیاں
دوہراون پاروں اوہدی کہانی دا سچا پڑیا ہوندا ہے۔ ایہہ ویسی وچ بیتی دا نقشہ موہرے
لیا وندیاں ہن اُنج ایہناں دے وچ تبدیلی بہت گھٹ آوندی ہے۔ کہیں قبیلیاں دے میراثیاں تاں
ایہناں دیاں واراں تے سدوی بنائے ہوئیں۔ اوہ اپنی کہانی نثر وچ سناوندے ہن، پر رس و دھارون
کان کڑے تے ٹکاں وی لائی آوندے ہن۔ اُنج کہانی اپنے اصلی واقعے دی ہوند توں باہلی دور
نہیں ویندی۔ شاعری اپنے سارے گناں دے ہوندیاں وی کلا تمک جکڑاں وچ جکڑی ہوندی
ہے جیویں چھند، چال، تافیہ، ردیف، آہنگ تے ماتراں۔ تخیل کان نثر وچ ایہہ سوڑ نہیں ہوندی۔
بھاویں ہر جی کتھی وانگوں کتھ سنا نہیں سکدا پر واقعہ اوہدے کان اوپر نہیں ہوندا۔ ویسی سنسیر کہانی
دے اخیر نوں پہلاں توں جاندا ہے پر وت وی ایہدے وچ ہڈ ہڈ جیوند ہے تے کہانی سندیان
اکا ای بھرا۔

ایہناں کہانیاں دا ہک ویلا وی ہے تے تھیں وی۔ ایہہ ساندل بار، کڑانا بار، کوندل بار
تے گنجی بار دے قبیلیاں دے جیون ڈھنگ، سچ سچ نوں نثار دیاں ہن۔ ایہناں کہانیاں دا سما
سولھویں توں انہویں صدی دا ہے۔ باہلے قبیلے تاں اچے وی سگویاں تھاہراں اُتے پٹھن۔ ایہہ
عام پر دھن ہاراں کان کہانیاں ای ہن، پر بار و اسی خاص طور تے اوہ قبیلے جیہناں دے وڈکے
پاڑ ہن، اوہ تاریخ وانگوں ماندے ہن۔ ایہہ باہر لیاں تے بار و اسیاں دی تکتی دا نکھیرو وی ہے۔ باہر
لا فارسی، انگریزی نوں پنے دے عرش اُتے اُتر دانہ ویکھے تاں اوہ فلشن آکھسی۔ اوہ فارسی انگریزی
لکھت نوں ریکارڈ آکھ وڈیا وندا ہے۔ ایہہ کہانیاں بار دے لینڈ سکیپ تے قدری نظام وچ

گنگھیاں ہونیاں ہن۔ ایہناں دے پاتراں دا ویہار ایس گل دا ہننگا ر بھریندا ہے کہ ایہہ وسیب صدیاں توں اپنے پیراں اُتے کھلوتا ہے۔ جوہاں دی رہت بہت، علاقیاں دا مزاجی نکھیر، ویر و رودھ، سانگیاں دی لُج، ہوندی طاقتے ملنا، ہنر دا وڈیا، ویری دا آور، کیتی گل اُتے پھرہ، پروہن چاری، ڈاڈھیاں توں ستے ہوئے کان جان وارنی، اوکھے ویلے بدیسیاں دے مقابلے اُتے اپنیاں دا کچھ پورنا، اجیہاں قدراں ہن، جیہڑیاں دُنیا دے وڈے توں وڈے وسیباں توں ودھ نہیں تاں ساویں ضرور لہندیاں ہن۔

ایہہ وسیب ہکرے وسیباں وچ نہیں رکنیندا۔ ایس دھرتی اُتے دھاڑویاں دی ہک لمی وہیر ہے۔ آریہ توں عرباں تیکر اتھے کیتی قوماں آئیاں تے اوہناں اپنے جیون ڈھنکاں نوں ستکاریا۔ ہتھلیاں کہانیاں وچ ترکاں، مغلاں، پٹھاناں تے انگریزاں دیاں وسیبی قدراں تے باریں دی سوجھ وچ ہک کھرا دکھالی دیندا ہے۔ ایہہ سچ ہے کہ کابل، پشاور، دلی، لہور تے ملتان فارسی بولن والے بادشاہاں دے گڑھ بن چکے ہاؤن۔ باریں نوں وی ٹرکی، تازی مدھول کے لگھدے ہاؤن۔ وت صبر کتا اٹھ سو سالہ راج۔ ایس تاریخی جبر دے ہونڈیاں وی بار وایاں وسیب داست ممکن نہیں دتا۔ ایہہ وسیبی ست ای ہوندا ہے جیہڑا اوکھے ویلے وی جی نوں اپنے پیریں کھلا ردا ہے۔ دھاڑوی اپنی بولی تے دوجے پیتڑیاں نال غلاماں نوں نو اوند ا ہے۔ جے وصولن آلے سرے تے سچا وسیب تے پرکھ اکھ ہووے تاں وت نتارویاں شیواں ای غلاماں نوں وارے کھاوندیاں ہن۔ تخی خان خواص کہانی موجب دکن دے لوڈھی نواب دا پتر ہے۔ اوہدے جمن توں پہلاں ای اوہدی ماں نوں بھنڈ کے شاہیوں کڈھ دتا ویندا ہے۔ جرم ہے بادشاہ دی گل گنڈنی۔ ایہیے پاترنوں پنھاں دی کدھی تے بارای سہار سکدی ہے جتھے مونہہ اُتے سچ بولن بندے دی ہوند دانستان ہے۔ خان خواص پنھاں دی کدھی اُتے چھیڑواں نال ودھد پلدا ہے۔ موت من کے دی گل اُتے کھلوتے رہن پاروں فقیر سنیا سی اوہنوں پارس دیندا ہے۔ فقر تے جوگ دو اجیہاں سوغاناں ہن، جیہڑیاں ایس دھرتی دے بندے نوں بندہ بناوندیاں ہن۔ ایہا پارس لوہے نوں

سونا کریندی ہے۔ فقیر دی پارس وی ایہا ہے:

تخی خان خواص سکھے دا

دکھ وندیندا ہے دکھے دا

پیٹ بھریندا ہے بٹکھے دا (۱)

جیہدے ہتھیں ایہہ شے آگئی اوہ دلی دی شاعی نال نکر اون جوگا ہو ویندا ہے۔ سلیم غوریا دتی وچ بہہ کے سراں تے راج کریندا ہے، پر خان خواص مناں اُتے۔ (۲) دلی دی شاعی تلواریں راہیں سراں نوں نو اوندی ہے تے جدوں پڑ دی دت نہیں ہوندی تاں کھوٹ، مکر دے مکھوٹے نال پئی نیردی ہے۔ لوکائی خان خواص نوں ’تخی‘ آکھ ستکار دی ہے تے سلیم غوریا نوں ’گیدی‘۔ (۳) سوریوں دا راج جدھر گکیاں بیڑیاں او دھر گئے ملاح۔ ’تخی خواص خان‘ دا قصہ میاں محمد بخش ہوریاں لکھیا ہے۔ (۴) آر۔ سی۔ ٹمپل نے ’حکایات پنجاب‘ حصہ سوم وچ اوہناں کہانیاں دی فہرست دتی ہے، جیہناں نوں اوہ چھو اناہی سکیا۔ ایہناں دے وچ ’خواص خاں کا گیت‘ شامل ہے۔ (۵) ایچ۔ اے۔ روز نے وی ’خان خواص‘ دی لوک کہانی دا ویرا دتا ہے۔ (۶) قلعہ روہتاس وچ خواص خان دامزار ہمن وی کھلوتا ہے۔ (۷) اکہویں صدی وچ لوک ماننا دا ثبوت ایہہ کہانی ہے۔ (۸) ’غلام محمد چیمہ‘ دی کہانی وچ ’مغل بادشاہ اکبر دا ویرا واملدا ہے۔ (۹) اکبر ایہہ گھنڈی جاندا ہے کہ شاعی ویہار دیاں یہاں دیسی ہنرتے سیان پو اُتے پکیریاں ہو سکدیاں ہن۔ ایس ویسب نوں نکھدیاں پو آلا حال ای ہوسی۔ ایسے پاروں اوہنوں ٹوڈرل وارا کھاندے ہن۔ غلام رسول چٹھے نوں وی سروپے تے جاگیر نال ایس ویہار دا حصہ بنا لیا جاندا ہے۔ چٹھے نوں ایس بیلپ اُتے مان ہے، پر دیس دی ہک پٹری ایہہ اوہلا لہیندی ہے۔ اوہنوں پتہ ہے کہ مغل دی چال ہے سروپا۔ کھراجن تاں اوہو ہوندا ہے جیہڑا نیلی دے گھرنوں اپنا گھر جانے تے جے تون چوں نہیں کھمداتاں وت کھوٹا۔ چیمی ایسے لوک سو جھنال اکبر دی ’میں‘ تے اوپر یوں نوں ٹھکوردی ہے۔

’اسالت گلوتہ‘ (۱۰) ’مکھے خان کوندل‘ (۱۱) تے ’امیر بھروانا‘ (۱۲) دی کہانی دا

مڈھلا وِشا ہکو ہے۔ ایہناں داساوی اٹھارویں صدی دا پنجاب ہے۔ ایس بیٹی دا وڈا سوما پلھے شاہ، علی حیدر، وارث شاہ تے نجات دے وین ہن۔ ایہہ کہانیاں وی بابیاں دا ہنگارا بھرن دیاں ہن۔ انج جا پدا ہے کہ ایہہ دھروہ اے بار واسیاں دے اچیت وچوں نکلیا نہیں۔ لوک کہانیاں دا پتر پٹھان دُوئے دی دھی بھین دا ویری ہے۔ ایہہ ہونی ساندل بار، کڑانا بار تے کوندل بار دے سورمیاں نال ورتی ہے۔ اتھے ہر پاسے ہکسے بھاء پئی ورتیندی ہے، پر جدوں ایہہ کالک سورمے دے مونہہ ملیندی ہے تاں اوہ بہہ نہیں سکدا۔ ترینیں سورمے وڈے چاہواں نال پریندن۔ ترینیں وسیب وچ نشا بھر ہن۔ ترینیاں دیاں سوانیاں وین دوسیاں ہن۔ جدوں اوہ دھاڑوی دی وست بندیاں ہن تاں اوہناں نوں پتہ ہے کہ ہُن کچھانہہ کاہیں آدر دیونا ہے۔ اوہ نوں جاہے تھاہر بناون دی کر دیاں ہن، پر پچھلی تند وی چھڈیاں نہیں پئی چھڈدی۔ مکھے خان کوندل تے نارنگ ساعی دے جدی ویری محمد خان بلوچ تے اسالت گلوتر اپنے ویر بھل کے دھرتی جابیاں نال کھلو جانڈے ہن۔ گھراں وچ تاں کھیہہ بازی لگی ای امدی ہے، پر جدوں دھاڑوی دھروہ کردا ہے تاں ایہہ وسیب ہک مٹھ ہوویندا ہے۔ خورے ایہا مت ایہناں دے نال واپری نوں کہانی بناوندی ہے یاں کہانیاں ایہہ سبق دیندیاں ہن۔

”صاحب میراٹی“ (۱۳) تے ”مالی بھٹی“ (۱۴) دوویں کہانیاں انگریزی راج دیاں ہن۔ ایہہ کڑانا بار دیاں واپریاں ہن۔ ایس سے دی خاص گل زمین نوں ذاتی ملکیت بناون ہے۔ ہُن قبائلی سوجھ جاگیر داری وچ وٹیندی پئی ہے۔ ”صاحب میراٹی“ دی کہانی وچ اچھم اوہناں دا ہے، جیہڑے زمیناں بنیندے ہن۔ راتھاں دی ایس پیرھی نوں ذاتی ملکیت توں پہلاں داسا چیتے ہے۔ صاحب میراٹی نوں اُس دی جاگیر داری داسر ما راتھاں نوں پا کے بدلدے ویلے وچ مٹکا ون دی چفنا پیا لیندا ہے۔ بندیاں دی کائی پچھلی ایل میل ہا تاں اوہنوں ہُن مانجو۔ ایسے نوں ’سیانے‘ ویلے نال بدلن آہدے ہن۔ ایس کہانی توں کورے دے انیاں تے قبیلیاں دی نفسیات ویکھ کے ورتارے دی دس وی پیندی ہے۔

”مالی بھٹی“ دی کہانی باروے وسیب تے وسوں دی نشا بھر مثال ہے۔ کور و قبیلہ کڑا نا بار و صدیاں پُرانا واسی ہے۔ اوہ ایس مٹی دے پُتر ہن۔ ایہدی کوئی کھیڈ کے جوان ہوئیں۔ مال ڈنگر ای اوہناں دا جیون وسیلہ ہے۔ کڑا نے دیاں پہاڑیاں دے آل دوالے ٹوئے ہن جتھے پانی کھلوند ہے تے مال ڈنگر پیندے نہاوندے ہن۔ میہماں پاروں کڑا نا وں پیندا ہے۔ گھاہ بوٹ دی چرائی میوندی نہیں۔ کڑا نا بار چوں لکھدیاں کوئی جی راہاں توں ڈکے یاں چرائی ہوڑے۔ بار واسی ایہ سوچ ای نہیں سکدے۔ پر ایہہ ہوویندا ہے۔ انگریزی راج سے زمین نوں ذاتی ملکیت بنا دتا جاندا ہے۔ ہُن دُونیاں جُو ہاں دے واسی آگئے۔ مالکی دی میں نوں آیاں دی ہوند دانشان ہے۔ دُونے وسیاں چوں آئے ہویاں کان دھرتی ماں نہیں وست ہے۔ اوہ اُج تے منڈی دی ساکا چاری دے بھیتی ہن۔ ضلع دار، گرداور، منشی، پٹواری، تھانیدار تے دو جے سرکاری نوکراں دا ایہناں نوں تھاپڑاوی ہے۔ منڈیاں دا ڈھڈھ جوں ایہناں بھرنا ہویا تاں ای مال گڈی راہیں بندرگا ہواں تے پڑنا ہويا۔ وت ولایت دا ٹھپا لگ کے کالونیاں وچ وکنا ہويا۔ انج ایہہ پونجی وادی دیاں تھوہنیاں ہن۔ سائیاں نوں پیارے تاں گلنے ہوئے۔ بار واسی باریں نوں اپنا وطن سمجھیندے ہن۔ چوکھے قبیلیاں نوں سمجھ وی نہیں آوندی دودھ، پُتر تے ان وکا ووی ہوند ہے۔ بار دی ریت تے جیون نوں سدھے پر پیکھ وچ ویکھن دی تھاویں باؤ دھراں ایس چالے نوں بجی کرن دے پج کڈھ لیندیاں ہن۔ بلا بھلا جیس جی نوں زمین دی مالکی دا شعور ای نہیں تے اوہدا کوئی سر آن پاڑے تاں اوہنوں کیہڑی ’ٹوپی‘ ٹھہسی؟ ایہہ کہانی باراں دی آبا دکاری مگروں پہلی پیڑھی دیاں دوواں دھراں دے چالے نوں ہمیش کان اپنے کلاوے وچ سانجھی بیٹھی ہے۔

ایہہ کتھی انگریزی راج توں پہلاں دی کتھ ای کیوں کریندن؟ جے ایہہ کتھی دی ذاتی چون ہے تاں وت سٹیئر اوہنوں کیوں لہج جاندن، جیہڑے ایہہ کتھاں سُن دے ہن۔ جے کتھ سُنن والا کوئی نہ ہووے تاں کتھی کدوں آون؟ ایہناں کتھاں وچ کتھی تے سنیر دی کوڑھی سانجھ ہے۔ انگریزی راج دیاں ’برکتاں‘ وچ نہراں، ریلواں، منڈیاں، سکولاں، کالجاں، تھانیاں، کچھریاں

دے جس لبھدے ہن۔ ہن جیون ہور دا ہور ہو ویندا ہے۔ ایس ویلے وچ مپڑ یا نرول جی نہیں رہندا سگوں ماکاں دی وست بن ویندا ہے۔ ایس ویہار نال رسیاں دھراں تھوڑے چہ وچ ای رزق وسیلیاں دیاں رازق بن بہندیاں ہن تے ویہریاں دھراں نوں چور، ڈاکو تے جانگی دے پھمکن لگدے ہن۔ رے ہوئے لاجھ تے لوجھ نال نت نویاں ملاں وچ نشیائے ہوندن۔ ویہرے بندیاں تے آزادی نوں وڈیاء کے ساویں کھلوون دا جتن کر دے ہن۔ اوڑک ٹھگی وچ دی چڑھ مچدی ہے۔ کورے دے ہترے اداریاں وچ اوہناں دے پیر اڑدے ہن جیہڑے اٹلیاں منتریاں نال کیلے ہوئے۔ ایہہ لپھویں ای راج دے رچھ ہوندن تے نوں وسیلیاں دے وارث۔ بارو اسی ہتھل تے ننگے ہو جاندن۔ ایہہ نوں ہوند کے نیائیں ٹورے چوں نہیں پنکر دی، جیہدے سٹے وچ مشینی عمل جیون دا حصہ بندا ہے۔ پہلاں کورے دی لوڑ کان جی دی تچھائی ہوندی ہے و ت تچھے ہوئے کورے بن بہندن۔ آزاد بندہ تے مرضی دا جیون بارو اسیاں دا مشکلی سُننا نہیں سگوں کچی تھتھی تاریخ ہے۔ آزاد بندے دی جیونی دا پرچھاواں اوہناں دیاں اگلیاں پیڑھیاں وچ وی نظریندا ہے پر ایہہ رنگ وی تچھیاں توں نہیں سہاریا ویندا۔ اوہ چپساں وٹ کے جڑھاں وڈھن دے پے مٹے پکاوندن جیویں اجوکا بندہ ون، جنڈ، کریر ای نہ ہووے مٹے۔

اگیں لا کے ساڑ دے کر دین چواتی (۱۵)

راج توں پہلاں دی ہوند ایہناں کہانیاں راہیں چیت چیت چوں نکل کے چیت پئی کریندی ہے۔ ایہناں کہانیاں دا سجا سٹھائی ہے۔ اتھھے کوئی اجیہا مذہبی ادارہ نہیں وسدا، جیہڑا جیون دے دھارے نوں اپنے وس کیتی بیٹھا ہووے۔ ایہہ رب تے فقیر دے مانتو ہن پر ملاں مسیت دے ہٹھارو نہیں۔ ایہہ کہانیاں متھہاس دے پرچھاویں ہٹھ وی نہیں اُسریاں تے نہ ای ان ڈٹھیاں قوتاں ایہناں دیاں واگاں موڑ دیاں ہن۔ تقدیر پرستی تے بندے دی بے وی وی لجھ ہے۔ ایہہ آپت اچ رسدے لڑ دے ہن، پر قاضی دی عدالتوں نیاں کراون نہیں ویندے۔ ایہہ میلا کر کے ہک دُوئے نوں منا وی لیندن تے ورھیاں دے ویر بھپ وچ بدل ویندن۔ قبائلی

لڑائیاں وچ کسے دی دھی بھین دامندا نہیں منگیا ویندا۔ جدوں کوئی ترک مغل پٹھان ایس وسیب نال انج دا اودھا کر دا ہے تاں جدی ویر بھل کے وسیب دی آنکھ موہرے آویندی ہے۔ ویری دی پھلک تے ہو چھ پُنا ایہناں دے نیڑیوں وی نہیں لکھیا۔ ویری دے گناں نوں من اصل وچ جی دے اپنے وڈپ دا ثبوت ہے۔ ایہہ وسیب ہزاراں ورھیاں توں اپنے پیراں اُتے کھلوتا ہے تے رل وں دے ان لکھے معاہدے نوں پیا آدریندا ہے۔

۶ تھے کوہ کوچری گل ایہہ ہے کہ جے کہانیاں ہک متھے ویلے تے تھاویں ہوند وچ آئیاں ہن یاں ہک وسیب دیاں واپریاں ہن۔ وسیب وی اچھا جیہڑا ہرلی سو جھ نوں پیہن چھانن دی سکت وی رکھیندا ہے۔ ایہناں دی اپنی اکھ وی ہے۔ ایہہ کہانیاں ہن کیہڑی لوڑ پُور دیاں ہن؟ اصل وچ ایہہ لوک کہانی دی پرکھ ریت دا پواڑا ہے۔ لوک کہانی نوں ہن تیکر کئی علماں دی عینک نال ویکھیا گیا ہے۔ ایہہ اگدوں سوچی نوں لوک کہانی اُتے مڑھن آلی گل ہے۔ جیویں دُونیاں کلاواں دی پرکھ سے وی ہوند ہے۔ ایہہ تاں چکی گل ہے کہ کتھ سُنئی وسیب دا ہک انگ ہے۔ انج موہرلی حیثیت کتھی دی ہے۔ کتھی اپنی کتھ تاں ای سُناسکدا ہے جے اوہدا گھٹوگھٹ ہک سُنیر ہووے۔ ایہہ مانی دوہترا وی ہو سکدے ہن۔ انج وسیب دے دوجی اڈا واڈا حیثیتاں اختیار کر لیندے ہن۔ ہک سُنان والا تے دوجا سُنن والا۔ سُنن والے وسیب وچ ہک توں ودھ وی ہوندن۔ اوہناں دی ساکا چاری وی ہوندی ہے۔ میل بند وسیب وچ میلی وی ہوندن، پر کہانی سُنن سے اوہناں دیاں دواں حیثیتاں رہ جانداں ہن کتھی تے سُنیر دی۔ دُونیاں حیثیتاں لاہے ہو جانداں۔ کتھی وسیب سوجھ داسنیہا دُونیاں تیکر اپراؤندا ہے۔ اوہ ایہہ سنیہا وصولن کان تیار ہن۔ ایہہ سنیہا ڈھیر واری تاں اکھراں، شہداں دی متھا جی وی لاہے کر چھڈیندا ہے۔ کتھی چہرے دے لہا چڑھا، سینتاں نال وی بہوں گجھ دیندا ہے۔ انجیں وانگوں سُنیر ہنکارے تے سینتراں راہیں اوہدے سنیہے نوں بچ مندا ہے۔ انج دی گھڑی لگن نال ایہہ واقعہ اتلا ہو جاندا ہے۔ ہو سکدا ہے کہ کتھی داپویاں کوئی ہووے وسیب جیہدے توں اوں کہانی سُنی ہے ایس سکھ نوں نہ چھوہ سکے۔ انج

ایہہ دوویں دھراں دکھ ہوندیاں وی کتھہ سُسن سُنان سے ہک تھی ویندین۔ انج لوک کہانی نت نویں ہوند بنائی رکھدی ہے۔

ویسی کتھہ تاں پچھوں ٹری امدی ہے۔ اوہدا ڈھلا واقعہ وی اوہو ہے، جیہنوں ویسی سُسنیر پہلاں توں جاندا ہے، پر ایہدی نویں ہوند اوس ویسی، ویسی سُسنیراں وی رلت مال ای بندی ہے۔ اتھے ہک نیڑے دی مثال دیکھ لو۔ ایہناں کہانیاں وچ کئی انگریزی شبد آوندے ہن جیویں سکولی، پلس، نیجر، ٹائم، آڈر، ہوٹل، رجسٹر، کورمنٹ، لسٹ، ڈیوٹی، ٹریننگ، سپیڈ، پوزیشن وغیرہ۔ ظاہر ہے پچھلی پیرھی دا کتھی جیہدے توں اجو کے کتھی کتھہ سُنی ہے اوہدے کول ایہہ شبد اولی نہیں ہو سکدی۔ اصل وچ ایہہ سُسنیر دے من مال ای ہویا ہے۔ انج بھاویں کہانی دا ڈھلا سچا تاریخی واقعہ پاروں جنا وی بیڑیا ہووے، پر کہانی دے دُوئے انگ بدلن دا آہر کتھی تے سُسنیر کر دا ہے۔ انج کتھہ کیتیاں ہک معنی جمدے ہن۔ اوہناں معنیاں نوں ای کھوجی اگانہہ لے کر دا ہے۔ ایہہ آکھنا کہ کتھی دے ذاتی جیون، کتھی تے سُسنیر دی ویسی ہوند، کلاکاراں دے سے وچوں ہو آون، کھوج کھیتر دے وسیباں تے جو ہاں دی گھالنا مال کوئی فرق نہیں پیندا، چچد انہیں۔ اجیہی سوجھ نویں رنگاں توں چک تان لیندی ہے۔ رابرٹ۔ اے۔ جارج وڈی تارویں گل کیتی ہے۔

"Furthermore, it is important to make an academic distinction between social functions and social uses, for while the former are always representative of the viewpoints of the investigations, the latter always reveal the viewpoints of the participants in the storytelling events. For this reason, the social uses are, in many ways, more important than the social functions, for they provide native or in-group insights into the meaning and significance of storytelling events that the nonnative or out-group investigator might have no way of observing or discovering because of his own social conditioning and cultural biases." (16)

اصل وچ انج دیاں سوجھاں تہوں ای ہمدیاں ہن جدوں کہانی سمنس نوں جیون دانٹا بھر واقعہ نہیں منیندا۔ وسیب دی کتنی تے ہوند توں دماغ تے اکھیں ٹوٹ لیندیاں ہن۔ ایس کتنی دی پٹھی کھل پی لہیندی ہے اگدوں سوچیاں سوچاں مال۔ گملیاں نوں پھلواڑی آکھن مال باؤاں نوں حال تاں پے سکدا ہے پر ایہہ سچ نہیں ہونتر دا۔ جے کتھی، سنیر تے وسیب اتھی گھڑی گھڑن دا آہر نہ کریں تاں لوک کہانی دی کلائی مک ونجے۔

☆☆☆☆☆

حوالے

- (۱) ایہہ کہانی پہلی واری ”پنجم“ نومبر 1999ء وچ چھپی۔ کمپوزنگ سٹراں کمپوز کرنوں اک گیا ہا۔ ایہہ حوالہ چھڈیاں سٹراں وچوں لیا ہے۔
- (۲) شیرشاہ سوری دا نکلوا پتر جلال خاں، اسلام شاہ دا لقب اختیار کر کے دلی دے تخت اُتے بیٹھا، پر لوکائی وچ سلیم دے ماں توں مشہور ہویا۔ مغربی بنگال دے گوروالے قلعے دی نسبت پاروں سلیم گوریا وی آکھیا ویندا ہے۔ کتھی اوہداناں ’غوریا‘ اُچاریا ہے ایس کان اسان سگواں رہن دتا ہے۔
- (۳) خان خواص شیرشاہ سوری دا سرکڈھواں جرنیل ہاتے کنیس فارسی مورخاں اوہدی بہادری تے چنگم دے کس گاویں ہن۔ قلعہ روہتاس دا بک بوہا اوہدے ماں اُتے ہے۔ سید محمد لطیف ہوراں اوہدی پنجاب دی حاکی دی دس پائی ہے۔ (لطیف: 127) کالکارنجن قانون گواوہنوں صوفی آکھیا ہے۔ (قانون گو: 689) احمد یادگار ”معدن جو دو کرم اور منبع خیرات و حسنات“ آکھ وڈیا نیا ہے۔ (احمد یادگار: 254) شیرشاہ دی وفات (1545ء) گروں اوہد پتر اسلام شاہ تخت اُتے بیٹھا۔ خان خواص شیرشاہ دے وڈے پتر عادل خاں دی دھڑکیتی۔ عادل خاں شکست کھا دھی۔ جدوں بیہت خان نیازی اپنا راج قائم کرن کان اسلام شاہ دے مقابلے اُتے فوجاں لے دھانا تاں خان خواص نیازیاں دا ساتھ نہ دتا کہ میں شیرشاہ دا وفا دار آں۔ اوس کما یوں (کماؤں) وچ جانپناہ لئی۔ اسلام شاہ دے اندروں کونہ گئی تے اوس خان خواص نوں دھوکے، مکر، فریب تے کوڑیاں سونہاں مال رسائی کرن کان آکھیا۔ انج اوہنوں وساہ کے قتل کر چھڈیا۔ اوہدے مرن سے دلی وچ انھیر تے بھمب آیا۔ (احمد یادگار: 254) شیرشاہ دا مرن ورھا 1545ء ہے تے اوہدے پتر اسلام شاہ دا 1553ء ہے۔ انج ایہناں اٹھاں ورھیاں وچ ای خان خواص مال بھانا ورتیا۔ ہنس بر عظیم وچ

خان خواص دے کنیں جاگے روئے بنے ہوئے۔

(۴) طارق مجاہد چہلمی، مقامات میاں محمد بخش (چہلم: مجاہد اکیڈمی، 2003ء) 37

(۵) آر۔ سی۔ ٹیپل، حکایات پنجاب حصہ سوم، مترجم۔ میاں عبدالرشید۔ (لاہور: مجلس ترقی ادب،

1962ء) 3

(۶) Denzil Ibbetson, Sir Edward Maclagan, H.A. Rose, A Glossary Of The Tribes And Castes Of The Punjab And North-West Frontier Province Vol 1 (Lahore: Aziz Publishers, 1978) 631.

(۷) انجم سلطان شہباز۔ تاریخ چہلم (چہلم: بک کارز، 2003ء) 158

(۸) خان خواص نوں مورخاں غلام لکھیا ہے۔ گجھناں کنیز دا پتر وی دیا ہے۔ شیر شاہ دے پتر لے ہوون دی سوہ وی لگدی ہے۔ احمد یادگار دی فارسی لکھت دے حاشیے وچ ”مخزن افغانی“ دے حوالے نال ”خواص خان پسر ملک سکھا“ (احمد یادگار: 150) توں چیتے دا مہاڑا دھرای ویندا ہے کہ ایہہ دیسی بندہ ہا۔ پنجابی لوک گاؤں تے دلی دے بھٹ دی بانی وچ وی اوہدے پیو دا ناں سکھا دیا گیا ہے۔ اساڈی معلومات موجب سکھا پنٹھاناں، مغلاں، ترکاں دا ناں ای نہیں۔ دوئی گل ایہہ کہ کھنھی خان خواص نوں چنھاں دی کدھی تے ودھدیاں پلہدیاں وکھایا ہے۔ تریخی ایہہ کہ دکن دے شاہی و بہار وچ جیس گل نوں اوگن بنایا گیا ہے، چنھاں دا ایہہ چوندا جا گدا گن ہے۔

(۹) سعید بھٹا، ”غلام محمد چیمہ“، مملوکہ پروفیسر ڈاکٹر سعید بھٹا۔ پنجاب یونیورسٹی لاہور

(۱۰) سعید بھٹا، ”اسالت گلوتر“، مملوکہ پروفیسر ڈاکٹر سعید بھٹا۔ پنجاب یونیورسٹی لاہور

(۱۱) سعید بھٹا، ”مکھی خان گوندل“، مملوکہ پروفیسر ڈاکٹر سعید بھٹا۔ پنجاب یونیورسٹی لاہور

(۱۲) سعید بھٹا، ”امیر بھروانا“، پنجابی ادب 17.63 (2003ء): 66-77

(۱۳) سعید بھٹا، ”صاحب میراٹی“، مملوکہ پروفیسر ڈاکٹر سعید بھٹا۔ پنجاب یونیورسٹی لاہور

(۱۴) سعید بھٹا، ”مائی بھٹی“، پطرس 26 (2005ء): 116-121

(۱۵) غلام مرتضیٰ شاہ، پوڑی ساندل بار (پیرا نوالہ: معظم علی شاہ، س، ن) 14۔

(۱۶) Robert A. Georges, "Toward an Understanding of Storytelling Events," The Journal of American Folklore, 82.326(1969): 313-328.

